— Són refugiats, com vosaltres. Han patit molt, els pobres. Però aquí no patiran. Vosaltres no sou rics ni el pis és tan gran com ara caldria, però bé o malament tots hi caben. I això sempre és millor que el camp de concentració. Ens faríeu contents si us volíeu quedar a dinar amb nosaltres.

— Us ho agraeixo molt. No gosava demanar-vos-ho.

— El dinar no serà tan bo com el de l'hotel...

— Per mi, senyora, serà el millor del món.

— Doncs si us agrada podríeu venir cada dia.

Hagueres de dir, amb dolorosa recança:

— Això ja no podrà ser, i creguin que em dol. Tinc caducat el permís de séjour que em donà el prefecte i aquesta tarda, en haver dinat, he d'anar-me'n a Toulouse. M'hi esperen.

Hi hagué un silenci feixuc, insuportable. No gosaves mirar a Enriquet ni a Ribera. Ni a ningú. Et senties culpable i avergonyit d'apagar la joia immensa del teu germà, de Ribera, de Carmeta i Lluïsa. Digueres a Enric:

— Ja pots imaginar la meva pena en deixar-te, ací, precisament ací que t'he retrobat. Si volia, a la Prefectura em renovarien el permís per un altre mes. Fóra un goig per mi poder estar tot un mes amb tu, amb vosaltres, però tu i jo el pagaríem car. A Toulouse vaig a un refugi universitari per als intel·lectuals catalans i com aquesta mena de refugis deuran tenir molts pretendents potser després quan voldria anar-hi ja no trobaria lloc. A Toulouse crec que et podré fer més servei que ~~ací~~ aquí. I a vostè també, Ribera, ja no cal dir-ho.

Enric deia:

— És clar que em dol que te'n vagis, però ~~[illegible]~~ comprenc que anar-te'n és el millor que pots fer.

Cridava Carmeta:

— A taula! A taula! I, tu, sempre, creus que fa bé d'anar-se'n.

No t'habies errat: aquell fou el dinar més bo del món. Parlaven, a vegades tots a l'hora, tan com menjaven. I menjaven molt. Demanaven a Enric que els contés les peripècies de l'entrada a França i per on entraren.

— Les peripècies són moltes i te les contaré un altre dia perquè ara no tindríem temps. Entràrem per Prats de Molló, ~~[illegible]~~ amb neu, i ens llançaren a un camp que, com no havien tingut la pensada de posar-hi filferrades, hi posaren gendarmes.

Veient-lo mal vestit li deia:

— Et deixaré uns quants francs perquè et facis un vestit.

Intervenia, ràpida, Carmeta:

— Val més que, els robes que debien tenir, i no ho dic pas perquè no semblin ~~[illegible]~~ un senyor, no els guarden, que són serveis no fa[illegible]. A Enric i a Ribera ara vindrà un sastre català, que fa anys que s'ha establert a Perpinyà, a prendre'ls la mida.

I abans d'acabar el dinar venien el sastre i un seu ajudant amb un mostrari de robes per a que Ribera i Enric triessin la que més els plagués. ~~Un cop triades, el sastre els prengué les mides.~~

~~[illegible]~~

Pel seu germà i per Ribera no s'ha d'amoïnar. ~~Així~~ aquí no els mancarà res.

—

C. —Abans, però, voldria escriure ~~a~~ una postal a Montserrat dient-li que ~~[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]~~ ja ~~[illegible]~~ ha retrobat a ell i a Ribera. Ella en ~~[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]~~ tindrà una gran alegria. La signaren tots dos.

Lucien anà a cercar la postal. L'escrigueren i, signada per Enric i per ell — Ribera hi afegí uns mots — Lucien s'encarregà de dur-la a la *Poste*.

Insisties:

— M'han dit, senyora, que no són rics, i aquests dos vestits deuran costar molts diners.

Carmeta, que com molta gent bona tenia mal geni, et reptava:

— No n'han de fer res de si costaran o no costaran!

Havia arribat l'hora d'anar-te'n i no sabies com fer-ho, com dir-ho. Deixar el germà que acabaves de retrobar et semblava una vilesa. I el germà que estimes més perquè és el que més ha sabut estimar a la mare. I, no obstant, el deixaves. I la ~~[illegible]~~ bondat que tants han vist en tu i de la qual tan sovint has estat insegur i no has sabut veure, et semblava irrisòria i mesquina. I aquesta bondat ~~[illegible]~~ meva, pensaves,

Fou Carmeta qui, comprenent el què et passava, t'hagué de dir:

— Aneu-vos-en, que el tren no espera.

El comiat fou ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ dolorosíssim. ~~[illegible]~~ Lucie, ~~[illegible]~~ Ribera i tu, ~~[illegible]~~ lligats en una abraçada tremolosa, gairebé no podien parlar. Al rebedor, mentre et posaves l'abric i el ~~capell~~ barret, volgueres donar diners a Lucie per a que s'ho partís amb Ribera. Lucie refusava:

— Què vols que en fem dels diners si no podem sortir de casa! Si un dia els necessito ja te'ls demanaré. L'important és que solucionis la teva situació a Toulouse i ens puguis fer venir a Ribera i a mi. A veure si hi ~~[illegible]~~ trobem treball.

Besaves a Carmeta agraint-la per tot el què feia i faria pel teu germà i per Ribera, t'acomiadaves de Corones

O no será una comedia que se representa sin saber siquiera que es comedia? ¿No será moneda falsa de la bondad auténtica?

i els altres refugiats i amb Lucien, que de totes passades volia acompanyar-te, eixíreu al carrer. Anàreu a l'hotel a cercar la maleta i pujàreu a un taxi que us deixà a l'estació.

Mentre tu prenies un bitllet de segona — de segona per a fer més senyor, es a dir: menys "rouge espagnol" — Lucien, que fins llavors no sabéreu que era cheminot (1), prengué la maleta i eixí a l'andana per a cercar-te lloc.

Comprares un llibre de Jules Romains, Verdun, que conserves com record del viatge i encara no has acabat de llegir, i un número del "Mercure de France" i tabac. A l'andana, Lucien et digué que l'havia recomanat al chef de train i te'l presentà. El chef de train —

Els policies que hi havia a l'estació no et digueren res, o sigui: no et demanaren els papiers. Era una bona senyal.

Pujares al departament, que era buit, — fins a Carcassonne faries el viatge sol — donares una bona abraçada a Lucien. I el tren, un exprés, arrencà.

Feia una tarda de sol. Perpinyà es perdia al lluny. Com no tenies altra cosa, amb l'estri de netejar les pipes tallaves els fulls del llibre. Passaves els camps d'aquella terra tan rica, tots els guardats del vent per murs de xiprers que es retallaven negrosos damunt el cel blau de la tarda: camps de cirerers, de pomeres; passaven masies que et recordaven les de Catalunya; passaven les viles en rengles una: Salses,

---

(1) Ferroviari

[illegible] s'explique que les cheminots [illegible] "pour l'Espagne républicaine" [illegible] aujourd'hui tant dans [illegible] position de réfugiés. Tu as l'habi[illegible] d'[illegible]

pel seu cartell — en les quals el tren no es deturava.

Passaven Castelnaudary, Villefranche-de-Lauragais. El tren no s'havia deturat a Narbonne i a Carcassonne. I no es deturaria a Toulouse, ja nit entrada.

En arribar-hi, l'andana era plena de policies. Baixares, no gens satisfet de la presència d'aquells senyors dedicats a la cacera dels "rouges" i confiat en que tenies la gran sort de fer cara de ric i de francès, dues coses d'importància capital als ulls de la policia del país de la Llibertat, la Igualtat i la Fraternitat. Donares la maleta a un porteur (1) encarregant-li que et cerqués un taxi i al quiosc de la florista comprares un ram de violes. Els policies devien pensar que un senyor amb guants i monocle que encarrega un taxi i compra un ram de violes de cap de les maneres pot ser un rouge.

I eixires tranquil·lament, reposadament al carrer on ja t'esperaven el taxi, la maleta i el porteur.

2

I

Arribares al restaurant del carrer dels Potiers a l'hora bona: quan estaven a punt de sopar. Com no era cosa d'entrar al ~~menjador~~ menjador amb un ram de flors, car l'entrada hauria estat massa espectacular, les donares al xofer que, malgrat els guants i el monocle, havia confessat que era refugiat i t'havia dit que ell era socialista i que la seva dona n'era tan com ell.

---

(1) mosso d'estació.

– Doncs doneu-li aquestes flors de part d'un català que s'ha quedat, no sap per quant temps, sense Catalunya.

Al menjador hi trobares molts amics, molts coneguts: els de quan hi anares amb Bertran i Tapies i altres de nous. Els nous eren l'actriu Dolors Peris, que havia volgut seguir a Avel·lí Artís, Josep Maria Francès, que es deia director de "La Humanitat" perquè ho havia estat vint-i-quatre hores, Àngel Ferran, Josep Maria Soler, Cosme Petit, i els Carrion, els Lluelles, etc.

Et presentares a la senyora Baldó, que et preguntava:

– Ja ve per quedar-se definitivament?

– ~~Ha~~ Com vostè m'havia dit i tan definitivament com vostè vulgui.

– Hauria volgut més que ens hagués avisat l'arribada.

– He cregut que, després de la conversa de l'altre dia, ja no era necessari.

– Bé, ja ho arranjarem d'una manera o altra.

~~Tu pensaves: si l'hi hagués avisat, potser m'hauria dit que el refugi era ple. Malpensat!~~

I deies, molt seriós però rient interiorment, que és la manera ~~[illegible]~~ més divertida de riure:

– Senyora Baldó, de cap manera permetria que per culpa

C. comic que com l'heroi de la novel·la de Romain Rolland es deia Joan Cristofor, Navarro Costabella, ~~Benguerot~~, Roure Torent, Amichatis i el seu fill, ~~[illegible]~~ ... Daniel Tapia Bolivar, fill del teu gran amic Luis de Tapia, José Díaz Fernandez, company teu amb Joaquin Arderius, Rafael Alberti i Fermin Galán a "Nueva España" i autor d'un llibre, El blocao, de molta excel·lència...

meva passés més mals-de-cap dels que ja han passat.

– Més dels que es pensa – suspirava la senyora Baldó, que, com has observat en molts mestres de minyons, era impermeable a l'ironia.

– Per tant, si em paguen el viatge i les despeses de l'estada a Perpinyà, me'n torno a Perpinyà.

– Vagi, vagi – feia la senyora Baldó – que vostè és un plaga i sempre en té una per dir

– Que vagi on? a Perpinyà altra vegada!

– A sopar, que ja és hora!

Lluís Branenela se l'enduia a una taula del fons ~~del~~ del menjador i li proposava:

– Si et sembla bé menjaràs amb nosaltres

– Em sembla molt bé.

A la taula ja hi havia la senyora Branenela, una dona menudeta, una mica bleda però molt simpàtica, que tenia la gran sort de no ser intel·lectual i en veure'n tants de reunits per obra i gràcia de l'exili – ella mai no hauria pensat que abundessin d'aquella manera – els esguardava amb tanta ~~[illegible]~~ i tan esbalaïda admiració com els pobres salvatges americans devien esguardar Colom i la colla de lladres que l'acompanyaven, és a dir: amb l'admiració i l'esbalaïment que produeix en l'insòlit, el desconegut, l'estat d'ànim en els quals sempre hi ha una mica de por. O l'estranyesa, que és la disfressa de la por.

L'admiració i embadaliment de la senyora Bransuela no tenien res d'extraordinari. Les ànimes molt simples, que són les més pures, es fan de l'intel·lectual una idea totalment falsa. Les més de les vegades, de l'intel·lectual sols n'han sentit parlar però mai no n'han vist cap. (Durant l'aventura de l'exili, la senyora Bransuela havia viscut amb l'il·lusió de tenir-ne un a casa en la persona del seu marit. L'exili la desenganyà. Bransuela no era ~~un~~ intel·lectual: era periodista) Lògicament, doncs, el creuen un personatge mític, un ésser fantàstic poblador d'un món excepcional ben diferent del nostre vulgaríssim món de cada dia

La gent d'ànima simple i pura desconeix el sentit de la paraula intel·lectual i, per simplicitat, o sigui per admiració – car els ~~[illegible]~~ simples són sempre els que millor saben admirar –, als que es dediquen a fer funcionar unes forces determinades de cada dia les forces de l'intel·lecte els anomena els savis. Sense el més lleu sentit irònic, car la puresa desconeix l'àcid corrosiu de la ironia. A l'exili, que ~~[illegible]~~ tan li hauríem d'agrair les lliçons que ens donà, la senyora Bransuela aprengué que als savis era més fi anomenar-los intel·lectuals, cosa que no feien, segurament ~~[illegible]~~

Quan l'atzar posa un intel·lectual enfront de la gent d'ànima simple i pura, és a dir: quan l'ésser mític pren forma humana i el veuen menjar, parlar i caminar, els muscles facials d'aquesta gent fan que les celles es hi pugin arquejant-se ~~[illegible]~~ front amunt, els ulls se'ls arrodoneixin com els dels animals nictàlops i ~~[illegible]~~ l'admiració els converteix la boca en una o, que és, amb la yy per endarrerits, els grecs de Sòcrates i Plató, ni els italians del Petrarca i Leonardo.

o, la vostal admiratiou per essència i potència. Oh! (La h, que sols és visible escrita, és muda per a donar més importància a la o)

Heus aci perquè els ulls i la boca de la senyora Brauneta s'arrodonien, per obra i gràcia de l'admiració i l'esbalaïment, quan, per haver pogut penetrar en aquell món dels dels intel·lectuals, podien contemplar a plaer Navarro Costabella, Àngel Ferran, Josep Maria Francés, etcètera, etc, etc. Se'ls mirava amb "uns ulls com unes taronges". Els ulls de la pobra senyora Brauneta, en lloc d'amb un sol, es trobaven amb un eixam d'intel·lectuals. I com les coses vistes de prop no són sempre tan belles com vistes de lluny, veia tristament que els intel·lectuals eren com tothom i tenien les virtuts i els defectes, les manies i els apetits que té tothom. Quin desengany! Està vist que no es pot tenir fe en rès.

I ara deixem la senyora Brauneta en pau i gràcia de Déu, que prou li convé, i retornem a la terra arricada a la rue des Potiers, que després, els anys de l'ocupació hitleriana, tan freqüentaries.

Les taules del menjador, fora d'algunes del mig que hi havia lloc per a deu o dotze, eren de quatre. A la de Brauneta s'hi asseien Alfons Maseras i Sebastià Gasch com unes taronges", que van sempre acompanyats de l'oh admiratiu, s'han fet per a contemplar la lluna lluminosa dels cels. I per a contemplar els intel-lectuals.

Ramon Vinyes s'asseia a la taula dels Carrión.

~~Després de~~ sopant, Bransuela l'explicava com funcionava el Centre d'Accueil, organitzat per un comité universitari i per l'ajuntament, que el subvencionaven.(1) El Centre consistia en el menjador de la rue des Potiers, que abans era menjador dels estudiants, i dues casernes de bombers, a la Côte Pavée, prop del canal, i a la rue du Conservatoire, que els bombers havien deixat, no sé si per por dels intel·lectuals o perquè els havien fet una caserna nova. A les casernes hi havia els dormitoris. La senyora Baldó i el seu marit, Torres Tallastres, n'eren els directors, però la caserna de la rue du Conservatoire en tenia era un ex combatent de les Brigades Internacionals, Fernand Bernard, casat amb una aragonesa anomenada Maria que, amb un seu germà de dotze o quinze anys, havia seguit el marit a França. Bernard, la seva muller i el cunyadet vivien al refugi de la rue du Conservatoire, d'on gairebé no es movien.

Després de sopar, eixiren en petit

---

(1) Crec que, a més, hi havia una subvenció del Govern de la Generalitat a l'exili.

C. – dels menjadors i els dormitoris, és clar; car el menjar i el dormir dels refugiats feien necessària una direcció –

—

∂ – I els Cassiro on dormen? ¿A la tercera caserna o a l'altra? – preguntàrem a Branzuela.

– Ni a l'una ni a l'altra – respongué Branzuela – i tots ens n'alegrem. No per ell, que, ~~fou~~ tot dels de "La Publi"; tothom el considera molt; per ella, que té un geni rebonsagrat i malparla de tothom i s'ha barallat amb tothom.

– Doncs on dormen?

– Han trobat un amic francès del doctor Cervera; un francès catalanista i ric que no sé si és antiquari, pintor o poeta que viu a Montauban...

– I van a dormir a Montauban?

– No, home! Aquest senyor viu a Montauban però té casa a Toulouse i l'ha posat a disposició dels Cassiro.

No ens sabia gens de greu, però pensàrem: els Cassiro han trobat altra vegada el carro.

grups al carrer — tu anares amb el matrimoni Bransuela, Masseres i Passarell — travessaren per una plaça que després te'n dirien el nom: Place Dupuy, enfilaren la Côte Pavée i arribaren a la *caserne des pompiers*, un casalot a la vora del canal que durant dos o tres mesos fora la teva llar.

El matrimoni Bransuela vivia al primer pis. I amb ells vivien Alfons Masseres i —ho semblava— femme Passarell. Bransuela t'ensenyà el dormitori i et deia:

— Veus! T'he fet preparar aquest llit, són els de Masseres i Passarell. Et pots posar la maleta al costat per a que et serveixi de tauleta de nit. O t'hi duré una cadira. La roba, si vols, la desarà la dona a un armari.

— No cal que t'hi amoïnis: només porto un parell de pijames, roba interior, 3 mocadors, la màquina d'escriure, tres o quatre llibres i alguns papers.

— I cap vestit? — feia, estranyat, Bransuela.

— El posat. ~~aquí~~ aquí a Toulouse me'n compraré un de fet... si no és massa car.

— Sí que has estat poc previsor! Àngel Ferran almenys ha portat un smoking.

— I què n'ha de fer ~~aquí~~ aquí de l'smoking, si a Barcelona no l'usava mai! ¿Que potser se'l feu fer per a venir a l'exili? ¿Que es vol dedicar a músic de restaurant o a fer jocs de mans!

Sovint, quan penses en l'smoking d'Àngel Ferran en-

C. que és nou i tu l'estrenes. Els matalàs, els llençols i les mantes també són nous de trinca. Tot ens ho han donat l'Universitat i el Municipi. Ens estimen molt i ens tenen moltes consideracions. Demà et presentaré monsieur Fonta i monsieur Serret.

– Qui són aquests senyors?

– Són catedràtics del Comité... aquells dels llits de l'altre costat cara riu. És l'únic que de l'humorisme d'Àngel Ferran l'ha fet riure.

Aquella nit dormires poc i malament: perquè "extranyaves" el llit i perquè l'esgarrapada del seguit no et deixava ⊖

L'endemà preguntaries a Masseres si a la nit següent el molestaria que encenguessis una espelma per a llegir una estona abans d'adormir-te.

— No em molestarà gens — et digué Masseres — car ja fa temps que ni amb llum ni a les fosques puc dormir.

En arribar l'alba, grisa i llaganyosa, t'assegueres al llit i mirares al teu entorn. Era una cambra gran, de sostre alt, de parets nues i pintades d'un gris clar. Hi havia una finestra que s'obria a un pati interior i per la qual entrava, tímida i poruga, la claror del dia naixent. Fumares una pipa i, com la claror no era prou clara per a poder llegir, decidires dormir una estona més. I es veu que ho aconseguires car quan et despertares Masseres i Parrazell ja no hi eren.

Eixires en pijama per si Bramuela o la seva dona et deien com t'ho podies fer per rentar-te i afaitar-te. Entrares a una cambra més estreta que ampla, que tenia una finestra bastant gran. Suposares que era la cuina, car hi havia una aigüera i un petit fogó de gas. A més de l'aigüera i el fogó hi havia, arrecerada a la paret, una gran taula de fusta sense pintar. I hi havia, al costat de la

A la cuina no hi havia ningú. Eren les deu del

~~[illegible]~~ le (+ amanecia, tapada per una cretona de moltes coloraines, una porteta, que no passaves perquè suposaves que debia ser la ~~del~~ + matrimoni.

→

~~D~~ aclucar els ulls.

+ que anava pas a la cambra del

matí. Et semblà una hora prou correcta per a poder cridar: 90

— Brausuela! Brausuela!

Rera la porta s'oí la veueta de l'esposa del teu amic:

— Ja vinc desseguida, senyor Capdevila. M'acabo de vestir.

I passat un instant debia comparèixer la senyora Brausuela. Dic debia perquè tu ja no eres a la cuina: t'havies retirat al dormitori perquè no t'agrada veure les dones quan es lleven del llit i saps que a elles tampoc els agrada que les vegin. Des del dormitori l'avisaves:

— Sóc ~~aquí~~ aquí, senyora Brausuela. Faci el que hagi de fer i quan estigui llesta ja m'avisarà. No tinc mai pressa, jo.

Passada una estona et deia ~~la~~ l'esposa del teu amic:

— Ja pot venir, senyor Capdevila...

~~aquí~~ aquí té sabó i una tovallola, que després se'n pot entrar al quarto. I jo, sap?, tampoc no tinc pressa. És clar: com que no tinc res a fer!... El Brausuela — sempre nomenaves al seu marit pel cognom — m'ha dit que li preparés un bol de cafè amb llet. Llàstima que no tinguem croissants ~~et~~ i li hagi de donar pa. Li vol que ~~li~~ m'hi vagi a comprar ~~els~~ de croissants?

— El que voldria és que per mi no es molestés mai

— Doncs mentre vostè es renta, ~~[illegible]~~ li escalfaré el cafè amb llet.

Ja rentat, afaitat i vestit, ~~et~~ desdejunaves. I per amenit-

VI

El Bransuela no hi és... Es lleva molt d'hora i, com que sempre ha estat actiu de mena, se'n va al menjador, que amb tanta gent sempre hi ha feina i anar a la mairie, (la senyora Bransuela deia la meri) a la prefectura, a la policia per a arranjar els papers dels refugiats. I tant en té la senyora Baldó del Bransuela! No sé pas com s'ho farien al refugi sense el Bransuela... I que ja en té molts de papers?

- En tinc un de Perpinyà.
- ~~Ací~~ aquí no deurà servir.
- Ni allà tampoc.
- No s'amoïni, que el Bransuela ho arranjarà. El Bransuela ho arranja tot...

(com "El valencià", pensares)

zar el desdejuni, fet amb tanta cordialitat, parlaven.

Senyora Bransuela: El Bransuela l'estima molt a vostè.

Jo: I jo a ell, senyora.

Senyora Bransuela: Diu que son amics de fa temps.

Jo: I diu la veritat. Ja'l pot creure.

Senyora Bransuela: I diu que vostè es un gran escriptor.

Jo: Deu! En això exagera i li aconsello que no el cregui. Com això, però, no té cap importancia, valdrà més que no en parlem més. Fa un moment li he dit que no volia molestar-la. I mentia. Sense saber-ho, però mentia. Li hauré de demanar moltes coses.

— Et treies uns francs de la butxaca, × quaranta o cinquanta, × i els deixaves damunt la taula —

Que em compri espelmes, car tinc el costum de llegir al llit i com no es cosa de fer venir l'electricista per que m'instal·li una petita làmpada al capçal del llit, llegiré al llum de les espelmes; que em compri una pastilla de sabó i una ampolla d'aigua de colonia i que compri cafè, sucre i llet per al matí - mi Bransuela i per al seu dispeser Capdevila.

Si no té prous diners, digui-m'ho.

Senyora Bransuela: Sí, senyor, sí; encara en sobraran.

Jo: Doncs digui-m'ho quan s'acabin.

La senyora Bransuela es feia aquesta pregunta esbalaïdora: Que es ric, vostè?

Tu: Com es grills. Si fos ric no viuria en una caserna de bombers ni fora a Toulouse. Fora a Nice o a Monte Carlo i viuria en un bon hotel... Una altra cosa li he de demanar i perdoni'm que demani tant... Es la primera vegada que viatjo de pobre. No es pensi pas que abans fos milionari. Era més pobre que ara, que ja es diu. N'era tant, que no tenia diners per a pujar al tramvia.

Senyora Branuela: Què em volia demanar?

Tu: Que em faci cercar una dona per a que em renti la roba.

Senyora Branuela: Ja la hi rentaré jo.

Tu: No, això, no, senyora Branuela.

Senyora Branuela: Si, senyor Capdevila, deixi-me-la rentar! No veu que no tinc res que fer i sense fer res m'avorreix?

Tu: Com vostè vulgui i molt agraït. Llàstima que de roba no en tinc gaire... I ara, com que fa una mica de sol me'n aniré a donar un tomb.

La senyora Branuela: No tenint papers, valdrà més que no vagi massa lluny.

Tu: Me'n aniré al menjador

La senyora Branuela: Si vol tractar els seus amics...

Tu: Quins amics?

La senyora Branuela: Els que fan novel·les.

Tu: No en tinc gaires d'amics entre "els que fan novel·les". En tinc més entre els que les llegeixen.

C.

La senyora Bransuela: Si només valia deu cèntims!

Tu: Molt sovint no tenia ni els deu cèntims.

La senyora Bransuela: Pobre senyor Capdevila!

Tu: Gràcies, senyora Bransuela.

La senyora Bransuela: Gràcies! Perquè?

Tu: Perquè cap compassió.

La senyora Brancula: Van molt a una taverna que hi ha ~~ai~~ aquí al davant.

Tu: Doncs jo també hi aniré car, gràcies a Déu, sempre he estat amic de les tavernes.

I te'n hi anares. ~~La taverna [illegible]~~ Com la taverna era prop del canal, ~~feia~~ ~~[illegible]~~ abans t'arribaves a veure el canal que, amb les *péniches*, (les barcasses) et donarà tema per a la segona comèdia que escriuràs a l'exili: *La route qui marche* ~~[illegible]~~; La primera comèdia escrita aquell 1939, serà una estampa de Nadal al camp de concentració, ~~en els [illegible]~~ en ~~de la [illegible]~~ hi faràs intervenir, (com qui no diu res, un àngel. A l'exili no et privaràs de res.

Al canal, a veure el canal — no a mirar-lo: a *veure'l*, que encara que no ho sembli és molt diferent — hi aniries molts i molts dies: les aigües brutes, les *péniches* brutes i de llom ample i negre, ~~[illegible]~~ immòbils en espera de la càrrega i la descàrrega ~~[illegible]~~ o bé ~~[illegible]~~ lliscant lentes aigües avall, camí de Bordeaux o de Sète. I, endutes vers la mar per les aigües ~~[illegible]~~ argiloses, o quietes al moll de pedra, la vida de les péniches era, a coberta, un gos que corria amunt i avall lladrant; una dona que estenia unes robes virolades — verd, blau, blanc, vermell —, ~~[illegible]~~ un minyó assegut a proa tocant l'acordió, la música del qual tant et plau en una *guinguette* vora de canal o en un port de mar o fluvial, ja sigui a Toulouse, a ~~amunt~~ ~~[illegible]~~, a Napol o a Hamburg.

Pensant en aquell Canal ~~de~~ du Midi dels ~~[illegible]~~ teus dies i en la qual re-crearàs ~~[illegible]~~ per primera vegada el monòleg que tan han menyspreat, per teatral i passat de moda, els autors massa lligats a la moda i que apareixerà gairebé en tot el teu teatre escrit a l'exili, més ambiciós que el que escrivies a Barcelona: *Don Joan*, *Sóror Isis*, *L'altra*, *Pare i fill*, ~~[illegible]~~ *Pena de mort*, *Germà llop*, *La segunda vida de Miquel Garcés*...

tornant a la *ville rose*, projectaries un llibre que no has escrit però potser un dia escriuràs, car encara ets jove — tan sols tens setanta anys! — i encara et pots permetre el gran luxe i la gran il·lusió de projectar llibres: *Viatge fluvial en companyia d'uns personatges de paper*. Els personatges serien els de la teva comèdia *La route qui marche*: don Antonio, l'emigrat; l'avi fuster; la prostituta del carrer que oficialment es el dels set *troubadours* però que els tolosencs anomenen del Canal; els *mariniers* de la taverna; els enamorats; el fill sense pare; la mare sense fill. Personatges de paper que sentiràs i veuràs viure amb més accentuada i perfilada realitat que els reals. Com en la comèdia, en el viatge també hi hauria l'acció nadalenca. Llavors encara vivia la mare — vivia i et vivia — i, per tant, encara hi havia Nadal.

La taverna era la d'André — "Chez André" — i per les dimensions més aviat era tavernota que taverna. Tenia, com que a tu sempre t'ha plagut, el sostre baix. Al fons hi havia una porteta i una finestra que donaven a la cuina, on regnava madame André; a la dreta, en entrar del carrer, hi havia el taulell i rera el taulell els prestatges plens d'ampolles i André, miop i ple de somriures; escampades pel local, les taules, que aquells dies sempre eren plenes.

~~[illegible]~~ Els André eren joves — entre l'un i l'altre no ~~sumarien~~ ~~[illegible]~~ cinquanta anys — i d'una gran simpatia. Ella, molt neta i endreçada, amb els ulls i els cabells negres, baixeta, més ~~molt~~ grassa que prima, no era ni bonica ni lletja però era més aviat bonica. Ell, escardalenc, ros, duia ulleres — és el primer taverner, tal vegada l'únic que has vist amb ulleres — tenia una veu tan escandalosa com el so i un somriure que si no l'hagués endolcit la bondat hauria semblat [illegible].

Aquell matí que hi entrares per primera vegada, a la taverna hi trobares molts companys del Refugi. Tots escrivien, cosa que, tractant-se d'intel·lectuals, no t'estranyava gens. et digué, rient, que no es dedicaven a la literatura: es dedicaven a la correspondència i tots escrivien als catalans d'Amèrica.

— Per què precisament als catalans d'Amèrica! — t'estranyares.

— Per a demanar-los diners, tocant-los-hi la corda patriòtica. Però com són molts, els uns s'amaguen dels altres i no diuen a qui escriuen per por que siguin menys a demanar.

Pensares que mai com aquella primavera de 1939 els catalans d'Amèrica debien haver rebut tanta correspondència. I pensares que allò, més que no pas riure, feia pietat. Aquells homes es sentien de cop i volta anar a la deriva. Llançats a l'exili, havien perduda la passada manera de guanyar-se la vida: la segura mesada de l'oficina o el despatx, l'incerta i desigual liquidació de llurs drets d'autor. ~~No,~~ no feien riure, car l'home que es veu obligat a demanar no fa riure: fa llàstima.

I eixires a fora, a prendre un [illegible] i una mica

C.

Algú, no recordo qui, però devia ser algú que no escrivia,

—

I com tu, com tots vosaltres, el passat benestar, més o menys relatiu,

—

aquells, que en passats temps normals que ja semblaven tan llunyans devien ser homes ~~[illegible]~~ assenyats i correctes, ~~[illegible]~~ ressuscitaven, per força, la "Picaresca" de l'Espanya creadora de la novel·la negra, que mai no li ha fet riure. (D'un d'ells en contarien que als matins es dedicava a demanar diners als capellans i les tardes a donar-ne als ~~[illegible]~~ francmaçons. I ~~[illegible]~~ ~~aquell pobre minyó no semblava mereixedor de la riota i l'escarni que li inspirà el company que ens contava la facècia: ens semblava mereixedor de la Història)~~

de sol, que encara feia de bon prendre, perquè no

T'asseguéres a una taula i vingué a fer-te companyia Jaume Passarell, que et contà que el primer dia que els refugiats anaren a la taverna, André, en saber que eren dels réfugiés espagnols, – a França, generalment, no diuen catalans car pels francesos no hi ha altres catalans que els del Rosselló – no volgué cobrar-los res.

– Avui sóc jo qui us convida.

Aquells dies Jaume Passarell s'entendria fàcilment, cosa que abans no li passava mai. Aquells dies – i això te'l feia més estimable – s'enyorava. En lloc de fer l'intel·lectual, com alguns ja començaven a fer, i aquesta era gran virtut car els ajudava a oblidar el present tèrbol i difícil, Passarell enyorava el passat: Barcelona, Badalona, la Mar, l'esposa, que ell "aquells dies anomenava "la burgesa". El passat no s'oblida així com així ni es tan fàcil d'arrencar com una esquitx de fang.

Seguint el consell de la senyora Brantuela – "no tenint papers valdrà més que no es mogui del barri" – però no volent posar-te al llit desseguida d'haver topat, aquella nit retornares a la taverneta d'André, que estava molt admirat de que parlessis tan bé el francès. Qui no n'estava tan eres tu, que sempre

I veiessin que tu, ~~[illegible]~~ de moment, podies passar-te de la humiliant i tristíssima obligació de demanar ajut. Val a dir que no hauries sabut a qui demanar-lo.

has temut parlar-lo malament. I sempre t'hi has resignat pensant que molts poetes i músics de cafè, extrangers com tu, et parlen — en lloc de parlen caldria dir pronuncien — més bé que Unamuno, Antonio Machado i Corpus Barga, com exemple. ~~Per si això no fos prou consol, recordaves l'afirmació d'Eça de Queiroz: "Fallemos nobremente mal, patrioticamente mal as linguas dos outros" (Parlem noblement malament, patrioticament malament les llengües d'altri)(1)~~ A Madrid, parlant castellà amb el θ et prengueren per extranger. I un extranger, André, et deia que parlaves tan bé el francès. Tan el què t'habien dit a Madrid com el què et deien a Toulouse et semblava francament còmic.

La concurrència que aquella nit trobares a la taverna d'André — la mateixa que hi trobaries les altres nits — era ben diferent de la del matí: en lloc d'intel·lectuals hi habia mariners, mariners del canal, mariners d'aquelles pintoresques péniches que et tenien el cor robat. Els intel·lectuals, com bons catalans, eren gent assenyada i desoïnt el consell de Verdaguer (2), se'n habien anat a dormir.

Els mariners de la taverna d'André eren gent molt com cal, que parlaven a crits i reien fort. Uns eren socialistes, uns

---

~~(1) Eça de Queiroz: a Correspondencia de Fradique Mendes.~~

o porter del Teatro Cervantes,

#7] ~~(22)~~

~~los mundans": Verdaguer: L'adoració dels pastors.~~
~~Pag. 1401~~
~~Obres Completes. Biblioteca Perenne. Editorial Selecta.~~
~~Barcelona~~

~~§ Memórias e notas. Pag. 153. Livraria Lello & Irmão~~
~~Irmão, editores. Porto. 1941~~

---

§ (~~2~~1) "La nit no es feta per dormir, com diuen los mundans": Jacint Verdaguer en L'adoració dels pastors, pag. 1401. Obres Completes. Biblioteca Perenne. Editorial Selecta. Barcelona.

que a Toulouse gairebé és obligatòria; altres, comunistes, cosa que ~~[illegible]~~ el francès ~~[illegible]~~ entenimentat — a França adhuc l'ésser, generalment, és massa entenimentat, i aquest és el mal — [illegible] excessiva. Però, gràcies a l'enteniment, que no sempre és ~~[illegible]~~ destre, uns i altres s'entenien molt bé, adhuc quan parlaven de política.

Uns i altres, pel fet de que eres un refugié, t'acolliren amb cordialitat i ben aviat et donaren tracte d'amic. ~~[illegible]~~ Des d'aquella primera nit t'assegueres ~~[illegible]~~ a la seva taula i cridares i rigueres com ells, fins que [illegible] us deia que ~~[illegible]~~ arribava l'hora de tancar.

~~IV~~ II

L'endemà al matí — aquella nit ja havies pogut llegir una estona ~~[illegible]~~ a la claror d'una espelma — et ~~[illegible]~~ despertava [illegible], cridant tan que et pensaves que era un d'aquells mariners de la passada nit que et venia a visitar:

— Aupa, lleva't!

— Quina hora és? — deies, encara ensonyat.

— Les deu!

— Pscavergonyo! Mal amic! — t'indignaves — ¿Com es que em crides tan aviat?

— Ens en havem d'anar.

— On?

— A que la policia sàpiga que has arribat i et doni

Si no hi haguessis trobat els mariners també hauries frequentat la taverneta d'Andreu: perquè hi havia un ambient d'agradosa intimitat, perquè al carrer encara hi feia fred i hi plovia arreu – aquesta mena de tavernes i els pocs cafès vells que encara hi ha en certes ciutats provincianes s'han fet per a l'hivern – i era bo passar-hi un parell d'hores fumant, bebent un cafè calent ben carregat de bon conyac i ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ en companyia dels records i les esperances.

papers.

Sempre la policia, el tracte amb la qual, després de l'estúpida aventura de Perpinyà, no et feia cap gràcia.

– Enllesteix aviat. T'esperaré al menjador.

Et vestires, resignadament, i resignadament t'afaitares, et rentares i desdejunares.

Bransuela t'esperava amb tres o quatre refugiats, dels quals no en recordes un: poeta, metge, [illegible] i dibuixant; i els, Bransuela i tu emprengueren el camí del Comissariat dels estrangers, que et sembla que era a la rue du Rempart Saint Etienne. Pel camí et recomanà Bransuela:

– Si et pregunten si eres soldat digues que no.

~~[illegible]~~

El policia, ~~[illegible]~~ molt correcte per no donar massa importància a la seva desagradable funció de policia, fou del mateix parer d'André, el taverner: parlaves bé el francès. ~~[illegible]~~ Digueres que tal vegada no el parlaves malament del tot perquè havies viscut a París.

– Ah! Com refugiat!

– No; com refugiat no, com estudiant. A París estudiava.

(No li volgueres dir que els estudis els havies fet, sobretot, als cabarets i music halls de Montmartre i als cafès del boulevard ~~[illegible]~~ Montparnasse) en Segurament perquè havies fet estudis a París, el policia accentuava la seva polidesa. I quan et féu la pregunta per a la qual Bransuela, que no tenia vel·leïtats bèl·liques, volia una mentida, responguéres:

— Soldat, no: coronel.

T'havies pujat de grau no per vanitat: perquè trobaves que coronel feia més bonic. Altrament, tant al policia com a tu us era indiferent el grau. I fet i fet així, si a l'exèrcit compta l'antiguitat — que no ho saps ni t'interessa — ja deus ser general. En certes coses tot és començar.

El que t'estranyava, el que no podies explicar-te era que llegissin el teu francès.

— No t'estranyi — et deia Bransuela — Fora de Maseras, tu i amichatis, cap dels altres intel·lectuals, ni Rovira i Virgili, ni Serra Hunter el parla bé. La majoria no el parla ni bé ni malament. Qui més qui menys, el llegeix, però parlar-lo ni pensar-hi. Jo, ja no cal dir-ho, però jo no sóc intel·lectual i no presumo.

En arribar al menjador trobares els teus companys d'exili molt avalotats. Es passaven un periòdic de mà en mà, et miraven amb aire ofès — que després, en saber-ne el motiu, et semblarà francament còmic — et parlaven amb reticència. Un dels reticents era Ramon Vinyes, que et deia, amb

Li [illegible] de pagès groller:

— Vaja, noi, que ja podeu estar content!

Vinyes, estranyat:

— Jo! Perquè n'he d'estar?

— Perquè tot just acabeu d'arribar i ja els diaris parlen de vos.

Empipat pel to, replicà Vinyes:

— No sé de quins diaris es tracta però veig que no en deuen parlar malament. ~~[illegible]~~ I veig que a vos no us fan cap mena de goig. A mi en canvi m'en faria que parlessin bé de vos. No us en vull fer retret, però voldria que recordéssiu que sempre he parlat de vos amb respecte i sempre us he tractat amb respecte. I voldria que recordéssiu que quan els de "La Publicitat", "Mirador" i "El Be Negre" us han atacat he sabut ser amic vostre i he posat a la vostra disposició el periòdic que jo dirigia. La vostra actitud d'ara em dol més per vos que per mi.

Ramon Vinyes canvià el to:

— No, home, Capdevila! Som amics o no ho som?

— Ja no ho sé.

— Sí que som, em podeu ben creure. I m'en alegro de que parlin de vos els periòdics francesos.

— Val més així. I ara digueu-me de què es tracta.

— Que no heu llegit "Les Nouvelles Littéraires"?

— He hagut d'anar a presentar-me a la policia i no he llegit res.

Navarro Costabella, que s'havia apropat, et deia amb cara de malalt del païdor:

— Jean Cassou parla de vos en un article de la primera plana.

I t'allargava el setmanari. Cassou parlava de l'èxode dels intel·lectuals, de que els millors havien fugit de l'Espanya de Franco i de que a Toulouse, amb molts d'altres, hi eren Pompeu Fabra, el gran gramàtic, el rector de l'Universitat Serra Hunter, Rovira Virgili i tu. (1) Però el ~~tema~~ central de l'article era un altre, que et colpí profundament: a Collioure havia mort Antonio Machado.

Navarro Costabella, que no sabia veure el dolor que t'aclaparava, es planyia, histèric i biliós:

—¡Parla de vos, tan sols de vos, com si els altres intel·lectuals catalans no comptessim! ¡Quin escriptor que no sap qui és!

Tu, que tot allò, aquell devassall de vanitat, et semblava grotesc i sòrdid, li deies amb volguda duresa:

— No sigueu beneit, Navarro, i si sabeu llegir veureu que l'article no ha estat escrit per a parlar de mi, que ~~em~~ tan em f... si en parlen com si no en parlen: l'article ha estat escrit per a plorar la mort d'Antonio Machado, que, per si ho ignoraveu, era el més gran poeta d'Espanya. Jo no li he demanat a Cassou que esmentés el meu nom en escriure

C. son els escriptors catalans!

→ ~~[illegible] et~~

(1) "... aujourd'hui, plusieurs maîtres de cette civilisation [...] sont réfugiés à Toulouse, où, grâce à l'accueil du bon physiologiste Camille Soula, ils retrouvent un peu du climat spirituel occitan. Le romancier et dramaturge Lluís Capdevila, est aussi, que j'avais vu si ardent et si enthousiaste à Barcelona, aux premiers jours de la tragédie". Jean Cassou: *La littérature espagnole en exil*. "Les Nouvelles Littéraires", 11 mars 1939.

aquest article ni li he escrit (dient-li que era ~~aci~~ a Toulouse). El fet de que no m'esmentés ni esmentés els altres Navarros Cortabells és ~~[illegible]~~ cosa que cap persona d'un mínim de responsabilitat pot ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ retreure-li. Jo us diria uns d'escriptors francesos molt bons que no, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ tan exigents, no coneixen ni d'oïdes. ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ altrament, d'aquesta injustícia odiosa, d'aquest error imperdonable, vosaltres en teniu la culpa. ~~[illegible]~~ Jean Cassou no sap qui sou i això, veritablement Martinis, tots vosaltres, els Navarros Cortabells, podeu arreglar-ho: envieu-li una targeta amb la llista de les vostres obres i segurament, per a fer-vos feliços, escriurà un altre article ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ a demanant ~~[illegible]~~ perdó als lectors de "Les Nouvelles Littéraires" d'haver parlat de mi i haver oblidat els ~~[illegible]~~ Navarros Cortabelles.

I ara prou, i no en parlem més. Tinc altres maldecaps.

I s'asseia a taula on, esperant el dinar, ja hi havia Maseras i Sebastià Gasc.

Si no ~~hi~~ hagués estat ~~hagut~~ la mort d'Antonio Machado, ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~, de l'Antonio Machado d'una tan gran ~~[illegible]~~ bondat, d'una tan alta noblesa, que no podia morir perquè tu l'estimaves... Ja ho sé: aquesta és lògica d'infant, de l'infant que, segons el dir de Cassou, sempre i íntegrament hi haurà ~~que la [illegible]~~ en tu; lògica que la mateixa de certa mena de gent no ~~sap~~ expli-

I en canvi, si hagués sabut que entre nosaltres hi ha l'Alfons Maseras, que ha escrit una novel·la directament en francès i ha col·laborat en francès al "Mercure de France", segurament també l'hauria esmentat. I no hauria oblidat, ~~a [illegible]~~ si hagués conegut els seus llibres, a Ferrán Soldevila ni a Joan Oliver ~~ni a Joan Oliver~~ ni a Feliu Elias, que ja coneixia.

car-se i per tant no pot tenir en compte, però que tu no refuses car vols que els que estimes no morin i per amor no els deixes mai morir totalment.

Hauries volgut que la nova brutal d'aquella mort l'haguessis sabut ben lluny de la gent per no fer espectacle del teu dolor. Hi havia, però, tota aquella gent que en lloc de sentir la mort del poeta s'ofenia estupidament perquè en un article de diari esmentaven el teu nom i oblidaven el d'ells, ~~i et sentires [illegible] del poeta [illegible] de tota aquella pobra gent.~~

I com que, per més semblant, en circumstàncies com aquella cal fer el cor fort, menjaves i bevies com cada dia i com cada dia prenies part en la conversa dels que s'asseien a taula amb tu.

Si no hagués estat la mort d'Antonio Machado, l'actitud despitada dels que no havien figurat a l'article de "Les Nouvelles Littéraires" t'hauria fet riure. Tot allò, aquell safareig d'aigua bruta, era el que quatre tocats de l'ala anomenaven "la vida literària". Decididament, aquella vida no feia per tu. Decididament valia més no donar-hi importància.

Era el que, veient-te amoïnat, t'aconsellava Alfons Maseras:

- No en feu cabal, no us amoïneu. Són una colla de ximples.
- Ja ho sé de fa temps, però he estat sempre correcte amb els

L - perquè el desconeixien -

malgrat llur x impotència i em semblava que jo també era digne d'una certa concessió. No és això, però, el que m'amoïna, el que m'adolora: és la mort d'Antonio Machado, que l'última vegada que, venint del front, vaig passar per Barcelona, em deia: *Hay que saber perder.* Deu haver mort de pena, pobre Machado: de la pena de pensar que la República hauria pogut salvar-se si hagués tingut bons metges.

Després Bramuela et deia, per a aconhortar-te i sense que vingués massa a tomb, bona passa [illegible] amb el content que la bona intenció vol prodigar-nos, que a Toulouse hi estaries bé, que era una ciutat francament d'esquerra i que l'Ajuntament havia donat una recepció a la Sala dels Il·lustres en honor dels intel·lectuals, etc., etc.

Aquell mateix dia vingué al menjador el doctor Camille Soula, catedràtic de l'Universitat de Toulouse, gran fisiòleg, i el gran comentarista de Mallarmé i home d'una extraordinària simpatia. El doctor Soula, alt, massís, un xic calb, més vell que jove però amb un esperit i un coratge que molts

I bon coneixedor de la vida espiritual de Catalunya, joves no tenen — bones proves en donaria quan els soldats de Hitler envaïen la França — era un dels que amb més entusiasme havien sabut crear el Centre d'acolliment per als intel·lectuals republicans. El doctor Soula, que uns anys després et presentarà a Dunoyer de Segonzac, serà des d'aquell dia un dels teus més bons amics a Toulouse i et rebrà sovint a casa seva.

En presentar-te-li et dirà que Jean Cassou, molt amic d'ell i que segurament també ho devia ser teu, li havia escrit preguntant-li si eres al refugi. El doctor Soula li digué que no, que encara no, però que t'esperaven d'un dia a l'altre. I afegia:

— Je lui ~~écrive~~ écrirai ce soir pour lui dire que vous êtes déjà parmi nous. Il vous aime beaucoup. ~~Lu~~ ~~avez~~ Avez-vous lu son "papier" aux "Nouvelles Littéraires"?

Recordant l'èxit que el "papier" havia tingut entre alguns intel·lectuals de la colla que l'atzar reunia a Toulouse, convenint que hom pot ser un bon novel·lista, un bon autor dramàtic, un bon poeta — com ho foren Prudenci Bertrana, Narcís Oller, Àngel Guimerà, que no feien d'intel·lectual — i no saber parlar en francès. Però quan el que fa d'intel·lectual té tants fums al cap, trobes que valdria més saber-lo una mica.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

plena de bons llibres i bones pintures

I molts dels quals s'havien apropat a saludar al doctor Soula, poderes palesar, avergonyit i esbalaït, que la majoria d'ells era incapaç de parlar dos minuts en un francès passable. I suspiraves còmicament:

[illegible] sabia quatre [illegible]

— Oui, monsieur ~~[illegible]~~ Soula, je l'ai lu.

No és pas que vegis que el dir de llengües doni forçosament categoria a l'escriptor, car, en aquest cas, [illegible] qualsevol intèrpret professional fora superior a Cervantes, que sols devia saber parlar quatre mots d'italià. Ben al contrari, estaves

~~IXV~~ ta

Com ja podies transitar gairebé lliurement, ~~[illegible]~~ et dedicaves a descobrir els carrers de Toulouse. Alguna vegada, amb qualsevol pretext, et feies acompanyar per Masoves, que era amb qui lligaves més, per si la teva companyia podia fer-li oblidar el drama familiar que el torturava: la dona i el fill eren feixistes, i no volien tractes amb ell. A Masoves, que morí quan tu ja no eres a ~~[illegible]~~ Toulouse, més que la malaltia el matà el desamor de la dona i el fill. Allò, si era cert, et semblava monstruós.

Quan Masoves no tenia ganes d'acompanyar-te i es quedava al refugi amb Passarell, feies la passejada sol. / Anaves al boulevard, on cada matí hi havia una mena de fira, de la qual sols t'interessaven les parades de llibres vells; i anaves a una llibreria de vell que hi havia a la rue du Taur i a una altra que n'hi havia ~~al~~ a la rue ~~[illegible]~~ ~~de~~ Gambetta, car si bé no tenies casa no havies perdut la falera de comprar llibres. Començaves amb els suplements ~~[illegible]~~ teatrals de "L'Illustration", que feien poc ~~[illegible]~~ embalum; després seguiren velles edicions de Balzac, de Chénier, de Chamfort, de Restif de la Bretonne, de Diderot, els volums del Jean Christophe de Romain Rolland. Un dia, a la llibreria de la rue Gambetta, trobares la primera edició de les ~~[illegible]~~ tan pintoresques Mémoires del vell Fernand-Alexandre Cadet, edit. Paris 1852-1856 – ~~[illegible]~~ i compareguéres al menjador dels intel·lectuals amb cinc i dos volums in 8º. Un altre dia, a la rue du Taur comprares els catorze volums

1 - sabates, camises, boines, que a ~~[illegible]~~ França anomenen bérets, i usen més que les casquettes o sia les gorres que usen al Rosselló, corbates, màquines i fulles d'afaitar, perfumeria barata, etc, etc -

—

2 Tothom té el dret de ser feixista o republicà o comunista o monàrquic. Ningú, però, per imbècil fanatisme polític, no té dret a renegar de l'espòs i el pare. Altrament, en pensar d'aquesta manera, deus anar un xic errat d'època, un xic endarrerit car després sabries que a l'Alemanya de Hitler ~~ja~~ ~~està~~ es donà el cas del fill delatant el pare a la policia.

—

1 - l'havia contat la senyora Bransuela -

de les *Causeries du lundi*, de Sainte-Beuve, que mai no ha estat res de la teva devoció, editats per Garnier. Els diumenges al matí anaves als encants de Saint Sernin — els encants es el *Marché aux puces* — on sempre hi havia, estranyament, llibres més vells que als de les llibreries de vell. Un dia hi comprares, per vint-i-cinc francs, la segona edició de *Les caractères de Théophraste*, *avec les caractères ou les mœurs de ce siècle*, par M. de La Bruyère. A Amsterdam. Chez F. Changuion. 1741. (1)

El barri de Saint Sernin també hi anaves molts dies feiners: perquè no era massa transitat i perquè. A la placeta mal empedrada de l'església — tan mal empedrada que dos o tres anys després, una nit de fanals apagats per por dels bombardeigs, hi perderes una sabata — hi havia un palau que havia estat el del disbauxat Comte Jean Du Barry i llavors era col·legi de noies. A la placeta, on feia bo d'assecar-s'hi al sol per a fumar una pipa, s'obrien tres o quatre carrerons, pobres i bruts i pintorescos. El més brut i pobre i pintoal segon volum de

---

(1) I aquest setembre de 1965, a Andorra la Vella, el teu amic Albert Batlle t'ha fet ofrena del primer volum de la mateixa edició.

⊖ el silenci de la placeta et semblava molt agradós. Vivies una època de depressió moral; separat del germà, de l'esposa, de la mare, de la qual no en tenies cap nova. Per la mare ~~m~~ podries viure uns anys, esperant l'hora de retornar prop d'ella. Quan moriria l'esperança perquè moria la mare, ja tot et fora indiferent: ~~[illegible]~~ la salut o la malaltia, el benestar o la misèria, car la teva vida ja tan sols seria un grapat de cendra.

res era un que n'hi havia un xic més enllà, prop del mercat Arnaud Bernard, veïnat dels Trois Piliers. El freqüentaràs molt perquè hi viurà Comme Petit, que j el carrer dels Trois Piliers i la fauna bon xic estrafolària que el poblava nit i dia et donarà l'ambient i els personatges i el tema d'una novel·la que escriuràs a Ax-les-Thermes: Nuestra Señora del destierro, que et plau força pero de la qual vols refer el final, que no et plau gens.

A la placeta de Saint Sernin t'hi acollies com a un refugi, fugint del brogit, de l'aldarull, de les xafarderies de l'altre refugi, el del carrer dels Potiers, i cercant la bona companyia del silenci i la solitud.

i Recordes els nobles versos de Milosz, el poeta lituà que et descobrí Jean Cassou!

Soyez la bienvenue, vous qui venez à ma rencontre
dans l'écho de mes propres pas, du fond du corridor obscur
et froid du temps.
Soyez la bienvenue, solitude, ma mère.

Eres relativament lliure, tenies taula parada, un llit i un sostre; compraves alguns llibres; anaves a la taverneta d'André; reies, reies per a ocultar el teu neguit — que sols la mirada febrosa d'Alfons Maseras tal vegada veia — i perquè els altres podessin dir: "aquest rai!"

I "aquell rai" es moria d'angúnia i, com t'ha passat sempre — íntimament — ningú no el veia morir. L'exili és terra sense camins. O bé terra d'un sol camí: la lluita amb el dimoni del dubte, de la desesperança. Et senties de l'aixafament,

~~[illegible]~~

Riure et costava un gran esforç, però calia riure. I calia que ningú veiés l'esforç. Valia més l'"aguant rai!" que la ~~[illegible]~~ llàstima que tantes vegades és llàstima freda i de cal drapaire.
*

—

durant l'ocupació hitleriana seguirà, malgrat la por de les teves activitats clandestines, essent bon amic teu, però que en arribar la Liberació de França es sentirà atacat per la fòbia de l'anticomunisme, ~~[illegible]~~ com el més tronat dels burgesos i l'amistat es refredarà perquè "els maquis" tots eren comunistes.

* No recordo bé si és en La voluntat de puixança on ~~[illegible]~~ Nietzsche diu que "l'home és ~~un~~ l'únic animal que sofreix tan intensament que s'ha vist obligat a inventar el riure. L'animal més trist i malaurat és, no obstant, el més joiós".

irremissiblement perdut. No desorientat, no, car adhuc la força de voler orientar-te et mancava, i t'abandonaves al mètode "laissez faire, laissez passer", que en tots els ordes de la vida de l'home és la fórmula més immoral. I la menys civil. Et senties desarmat, des-animat. Si Pere Schlemihl, el personatge de Chamisso, havia perdut l'ombra, tu, o qui sap si el teu personatge, havies perdut l'ànima.

El primer d'abril la premsa i la ràdio donaven ~~la~~ la gran nova, ni per esperada menys ~~[illegible]~~ dolorosa: la guerra era finida i la Santa Croada triomfava i gràcies als moros, als alemanys, als italians i a la llur intervenció Espanya salvava l'occident i el cristianisme. Quinze dies després, comentant la gloriosa efemèrides Pius XII, el Sant Pare — pare de qui? de què? sant perquè? — el ~~*~~ Pius XII que tu coneixeres al cardenal Pacelli beneïa ~~[illegible]~~ amb unciosa paraula els assassins de Mérida, de Badajoz, de Guernica, de Sevilla, d'Almeria, de Màlaga, de Madrid, de Barcelona: "Aquesta nació escollida per Déu acaba de donar una prova esclatant de la supremacia de l'esperit i les valors eterns"(1) Benedicció d'un general traïdor a ~~[illegible]~~ Crist al general traïdor a Espanya. Absolució del criminal i el crim. Retòrica de Sanhedrí — del Sanhedrí ~~que~~ de Jerusalem passat a Roma — que segurament aplaudien els clericals com Claudel però no els cristians com Bernanos. [illegible]

[illegible] tot estava perdut: la República, Catalunya, la guerra, i les quals paraules de Pius XII eren l'*introïts* al ~~del~~ Divendres Sant d'Albània, el silenci ~~vs~~ a l'assassinat dels milions de jueus ~~[illegible]~~ als camps de la mort d'Adolf Hitler. Retòrica d'escola i fariseu. Retòrica de la lletra contra l'esperit.

---

(1) Referent a Pius XII llegeixi's el llibre de Joan Comas *L'Església contra la República espanyola*, obra dignissima d'un sacerdot més cristià que Pius XII.

i enlloc ni en ningú veies el més lleu i coherent esforç per a reconquerir-les. La lluita contra la Dictadura, la lluita per la República, la guerra, havien estat èpoques de febrosa ~~[illegible]~~ vitalitat, de neguit fecund, de fecunda inquietud en les quals et senties viure plenament; èpoques d'acció i de crit en les quals els uns sols hi cercaven profit i els altres, els il·lusos com tu, tots volgueren ajudar, servir.

Neguit fecund, fecunda inquietud viva i tràgica de les veus dels homes i les armes, que s'anava podrint i es feia, com a la cambra d'un mort, silenci. Silenci de la desfeta, de l'ensulsiada; silenci de quan la vida no sap re-aprendre a viure; silenci que en una ciutat dinàmica com Toulouse, que també vibrava i cantava — les bombes i els planys i les maledicions vindrien més tard — t'atuïa, t'anorreava, et desfeia. I tan com t'havia costat fer-te!

Però allí, el teu estat de depressió, no l'havia de veure ningú; l'havies d'ocultar, per prudència, a tothom. Havies de ser l'"¡ai que rai!"

Toulouse, com Perpinyà, també era l'exili, o sigui: l'insegur, l'incert, l'inestable. No sabies fer res, no servies per res i vivies de caritat, que és manera de viure tristíssima i humiliant, d'una caritat que lògicament no podia durar sempre. Vindria dia, que per als ~~[illegible]~~ fora de fira, que el paleta, el serraller, el forner, el fuster, l'electricista, el camperol, el minaire podrien treballar. Aquest dia no arribaria pel metge, per l'advocat, per l'arquitecte, pel pedagog, ~~[illegible]~~ que haurien de seguir, per força, vivint de caritat quan ja la gent, per generosa que fos, hauria perdut les ganes de seguir fent-la. I perquè es veien inútils i sols en terra estrangera hi hauria companys que retornarien a Catalunya, malgrat la repulsió que (.)

I sentien envers l'Espanya Imperial dels vencedors ~~[illegible]~~. Alguns, els més dignes, per a morir-hi — com Fèlix Elias — i per a adoptar una pulcra actitud de refús, com Ferran Soldevila, Joaquim Ventalló ~~[illegible]~~, Carles Riba ~~[illegible]~~; altres per a treballar-hi "de l'ofici", com Sebastià Gasch, mal son grat; altres per a enriquir-se afalagant el nou règim ~~[illegible]~~

~~Rebull; [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] diputat republicà i escultor que, (conservador de Belles Arts per obra i gràcia de l'amistat de Ventura Gassol) que, segons ens contarà Vilatomat (1), serà tan ben rebut pels vencedors que, per a fer una exposició a Madrid, el Govern posarà a la seva disposició els camions d'Intendència.~~

No passava res, car tot havia passat. I el que passava no era greu per a trencar l'espessa capa de silenci ni per a trencar l'indiferència. Azaña havia dimitit la presidència de la República. Perquè? Azaña, intel·lectual i francòfil, era un dels homes de la República espanyola que encara tenia prestigi entre els homes de la República francesa. La guerra estava perduda, però encara es lluitava a Madrid i València i Alacant encara no havien caigut; encara hi havia uns homes, al cap dels quals figurava Negrín, president del Consell i ministre de la Guerra, que optaven per allargar, fos com fos, la resistència. (2) A més a més, als camps de concentració de França hi havia els refugiats, i ~~el [illegible] de la República~~ Azaña no tenia dret a una dimissió que semblava una deserció. Azaña no sabia perdre, com sabé perdre el noble Antonio Machado.

Ignorava que Azaña estava molt envellit, molt malalt; que es-

---

(1) Bon escultor, ja no cal dir-ho, però que, mancat de tota inquietud política i de veritable sentiment patriòtic, li serà indiferent esculpir una República, un sant Francesc, una Raquel Meller o un ~~[illegible]~~ general Franco. Què hi farem!

~~[illegible]~~ Si ~~[illegible]~~ la resistència s'hagués pogut perllongar fins al setembre hi havia moltes probabilitats de salvar la República, car ni a França ni a Anglaterra els convenia tenir una frontera dominada per Hitler i Mussolini;* França i Anglaterra haurien pogut ajudar poc, però hauria ajudat: amb homes i amb material. ~~[illegible]~~ El govern de la República hauria entrat en guerra al costat de França i Anglaterra, Bèlgica i Holanda, i Noruega i l'URSS ~~[illegible]~~ ~~[illegible]~~ i els Estats Units, que sempre arriben a última hora. Molt possiblement, Espanya hauria estat ocupada com ho estigué França, cosa que hauria ~~[illegible]~~ obligat a Hitler i a Mussolini a dispersar el seu potencial bèl·lic, afeblint-lo i desmantelant llurs fronts, però, com França, Espanya hauria estat alliberada pels exèrcits al·liats i els guerrillers espanyols. I els rebels del 18 de juliol haurien pagat llur ~~[illegible]~~ triomf.

No hauria calgut ni enviar-los a Nuremberg. Madrid, Badajoz, Sevilla o Guernica haurien estat llocs molt escaients per a jutjar-los en consell sumaríssim.

—

♩ que encara el respectaven.

—

♅ que hi eren per culpes de la guerra que tenien l'origen en culpes dels que no saberen prevenir-la,

—

* cosa que, per miopia intel·lectual, no sabien veure si el vencedor fos el general Franco, vencedor gràcies a l'ajut de Hitler i Mussolini, Chamberlain, Blum i Daladier.

tava a punt de morir.(1) Però ni això, fora de dubte, era raó prou vàlida per dimitir. [Fet i fet, valia més morir President, com moriria Lluís Companys.

Temps després llegiríem un llibre de Manuel Azaña, *La velada de Benicarló*, escrit mentre els pobres soldats de la República que ell presidia lluitaven desesperadament, cada dia més afeblits, contra un exèrcit cada dia més fort. El llibre, molt interessant – i molt ben escrit, ja no cal dir-ho – era una crítica feroç del què passava a la reraguarda i als fronts. En moltes coses de les que deia ~~[illegible]~~ tenia raó. Però aquell llibre, que ~~[illegible]~~ qualsevol altre escriptor un xic valent, sincer i responsable tenia el dret i adhuc el deure d'escriure, no podia escriure'l, ~~[illegible]~~ per decòrum, el President de la República que tenia, com la majoria d'altres dirigents, bona part de culpa en els errors de govern, entre ells el d'haver tingut més autoritat que cap altre i no haver-se'n sabut servir. ~~[illegible]~~

En el llibre, Manuel Azaña, retreia, ~~airejava~~ denunciava, – el poble català diu "treure els draps al sol"; però el castellà, diu que "la ropa sucia se lava en casa"; cosa que el castellanista Azaña oblidava – tots els errors, tots els defectes, totes les faltes de la guerra, filles de tots els errors, de tots els defectes, (de l'actuació de tots els dirigents de la República, ex- de totes les faltes)

---

(1) Moriria poc temps després, a Montauban.

2 Quan l'home que veritablement té sentit de la seva responsabilitat i de la seva pròpia estimació es sent molt envellit, molt malalt, molt a punt de morir s'acull, com a un últim refugi, al silenci que ha d'obrir-li de bat a bat, per a cloure-les després, les portes del silenci total. Aquesta es l'actitud més pràctica i honesta que l'home pot tenir enfront de la mort. ~~El silenci, però, no es, [illegible] [illegible], [illegible] quan la dimisió, [illegible] mentre per que els periòdics, [illegible] o [illegible] adversaris o partidaris, li dediquen un editorial o una gasetilla.~~

ceptuant a Jaume Carner, la capacitat del qual fou inútil, i Julio Alvarez del Vayo, que arribà massa tard, quan ja el mal no tenia remei.

El llibre d'Azaña el llegírem en traducció francesa(1), publicada a París el 1939, i fou escrit ~~a Barcelona~~, segons diu l'autor en un Avant-Propos datat vagament: mai 1939, a Barcelona l'abril de 1937: "J'ai écrit ce dialogue à Barcelone, deux semaines avant l'insurrection de mai 193[..] Je le publie aujourd'hui, n'ayant pas pu le faire plus tôt" (Pag. 7). O sigui: ~~[illegible]~~ es publica quan ja la correcció i la lliçó de la correcció no podien fer cap bé i faran — suposo que Azaña s'ho proposés, ja no cal dir-ho — molt mal, car donarà ~~[illegible]~~ la raó als que refusaren ajut a la República.

Un escriptor independent i amb bon esperit crític, ~~[illegible]~~ o un escriptor de qualsevol partit de la República, o sense partit, però republicà, podia escriure ~~[illegible]~~ La vetlada de Benicarló; tenia el dret d'escriure'l. Manuel Azaña, no. ~~[illegible]~~ En ~~[illegible]~~ el Manuel Azaña President de la República era un gest mancat de noblesa, una feblesa, una inoportunitat, ~~[illegible]~~ una traïció. Malgrat el risc de la incomprensió i l'odi, el gest digne hauria estat publicar el llibre després d'haver dimitit la presidència de la República aquells dies tràgics del maig

---

(1) Manuel Azaña: La veillée à Benicarló. Traduit de l'espagnol par Jean Camp. N.R.F. Gallimard. 13e (?) édition. Ignorem la ⊕

→ data i el lloc de publicació del text original.

---

††† És a dir: l'escriptor Manuel Azaña, i. el President de la República, no.

de 1937.

Que potser tot això que dius i que penses — per això ho dius massa tard? Potser sí, però et sembla just dir-ho. I et dol que et sembli just. No hi ha en les teves paraules la més lleu animositat personal. Azaña no t'ha fet cap mal. Ni cap bé. L'has respectat i l'has considerat, sí, com un gran escriptor, car és perillosa la mania de prodigar els adjectius — grans escriptors foren Ortega Gasset, Unamuno — com un escriptor gens banal i, per tant, digne d'estima. Però, havent-se guanyat l'adhesió incondicional del poble, adhesió amb la qual li era atorgada la màxima autoritat, i no havent sabut fer respectar la República, ja que no estimar, car demanar això als de Torrelodones fora demanar massa, es feu el màxim culpable de l'ensulsiada tràgica de la República. Màxim culpable precisament perquè fou home intel-ligent i recte.

Si no podia evitar el mal, calia dimitir i retirar-se a escriure llibres tan interessants com _El jardín de los frailes_ i _La invención del Quijote_. La política és servir. Si hom no serveix, el millor, el més pulcre i correcte que pot fer és tornar-se'n a casa.

Quan un treballador no serveix, per gandul o per inepte, hom l'acomiada. Això, malauradament, no passa amb el polític, que, les més de les vegades, és inepte i gandul. I catastròfic. (Deixant de banda, per misericòrdia, altres tares d amb la seva intel-ligencia i la seva rectitud.

gens recomanables)

Un altre dia, però, passava una altra cosa més reconfortant; una cosa que era com una bona xurriacada contra la inèrcia: el president del Consell demanava o manava —car tenia el dret de manar i del dret en feia deure— que els comissaris de l'exèrcit republicà donessin les adreces respectives i serien enviats (en avió) a València per a reintegrar-se a l'exèrcit que es disposava a seguir la lluita. ~~allí~~ ~~tal~~

No saps si entre els intel·lectuals acollits al menjador de la rue des Potiers abundaven els comissaris. Saps que sols se'n presentaren dos: un minyó d'Acció Catalana, redactor de "La Publicitat"; i tu. Del teu company n'has oblidat el nom, com et passa sovint, massa sovint, sobretot quan el nom valia la pena de no ser oblidat. Era un minyó un xic més jove que tu, cara rodó, amb ulleres i els cabells, negres, tallats al zero; un minyó molt discret, molt correcte. Se't presentà per preguntar-te:

- Vós, Capdevila, què penseu fer?
- Presentar-me.
- Jo també sóc, com vós, ex comissari.

Aquell mateix dia férem el què calia, que era escriure a París dient que estàvem disposats a marxar quan ens avisessin i pregant que ens avisessin com més aviat millor.

I aquell dia ~~la~~ la senyora Batlló et cridava apart per a renyar-te:

- M'han dit que se'n vol anar a València o a Bar-

[Al menjador de la rue des Potiers hi hagué un gran aldarull, una gran indignació.

- ~~[illegible]~~ Què s'ha cregut aquest home!
- És un fanàtic!
- Que hi vagi ell a fer guerra, si tantes ganes en té!
- ~~[illegible]~~ Batir-nos amb aquest [illegible] tancat!
- Ara que, gràcies a Déu, ja s'ha acabat la guerra!

Etcètera, etc, etc.

Sí, la guerra s'havia acabat gràcies a Déu, i el seny s'imposava. Era un espectacle entenedor.

~~[illegible]~~ No recordo qui, cridava indignadíssim:

- Negrín és un enemic de Catalunya!

~~[illegible] [illegible] [illegible] per a [illegible] [illegible] [illegible]~~ Per més que feia, no comprenia quina terrible relació podia haver entre la crida als comissaris i l'odi a Catalunya.

Un altre afirmava que allò era una follia.

Tal vegada ho era, però a tu et semblava una follia molt bella.

—

[N'hi devien haver molts que pensaven com tu, però no gosaven dir-ho: per hipocresia, per conveniència, per por de comprometre's. Tu ho pots dir no pel goig de llançar ~~un grapat de llot~~, gratuïtament, demagògicament un grapat de llot — que és goig que mai no has sentit — contra ~~un~~ l'home honest, fidel a la República que fou Manuel Azaña. Ho dius perquè no deus res als homes de la República, ni ells et deuen res a tu, car no vols cobrar. En política, l'actitud més correcta és la de no voler cobrar.

drid o no sé on?

— Sí, senyora.

— Però que s'ha tornat boig?

— No; em penso que encara no.

— Que no està content aquí amb nosaltres?

— Content, no, però agraït sí. Creu que cap de nosaltres, si té un xic de sensibilitat i de vergonya, pot estar content, d'haver perdut tantes coses!

— Això és una follia. Això és no voler veure que amb vostè o sense vostè ja és massa tard per a guanyar la guerra. Això és anar-se'n a fer matar perquè sí, sense solta ni volta.

— Pensi, senyora Baldó, que jo tenia un lloc a l'exèrcit, que l'he ocupat com més bé he sabut, que encara em considero mobilitzat, i que, per tant, em toca obeir.

— I la seva mare? I la seva esposa? — cridava la senyora Baldó, i encara avui, recordant-los, li agraeixes aquells crits.

No habies pensat en la mare ni en l'esposa. Si habiés pensat — ja veus si n'és d'absurd — que tenint mare i esposa podessis morir.

Llavors, per a ocultar la teva turbació, la teva emoció, tossies — no massa fàcilment, cal a dir-ho — per a fer quedar bé el personatge d'"aquell rai", i deies amb èmfasi irònic:

— Serien la mare i la vídua d'un heroi i cada any aniria, amb tot el poble de Barcelona, que si no hi anava em donaria un disgust, a portar flors al monument. Car despres de tanta heroïcitat, bé ~~[illegible]~~ hauria tenir monument, no li tembla!

La senyora Baldó, tranquilitzada, tornava a riure:

— Bé, vaja, que amb vostè no s'hi pot parlar seriosament. Ja veig que no se'n anirà.

La senyora Baldó ho encertava. El teu company i tu, que us en hauríeu anat, no us en anàreu: ningú no us avisà. I seguires la teva pobra vida d'"aquest raï", torturat per l'incertesa i l'angoixa: passejar, comprar algun llibre, anar cada nit a la tavernota d'André. I perdre la por de quedar-te sense diners, sense els pocs diners que tenies, perquè el "Comité d'aide ~~[illegible]~~ aux intellectuels espagnols" — del qual formaven part Jean Cassou, Jean Richard Bloch, Andrée Viollis, Lenormand, Salacrou, André Malraux, François Mauriac, Louis Aragon, Paul Eluard, Louis Martin Chauffier, Julien Benda, André Chamson, Francis Jourdain i ~~molts~~ altres que en aquest instant no recordes — t'havia assignat ~~[illegible]~~ un ajut de cent cinquanta francs al mes. I malgrat les passejades, els llibres i la tavernota d'André, el turment ~~[illegible]~~ incessant de l'incertesa i l'angoixa fou fixe.

IV

En una d'aquelles passejades a l'atzar, ~~et~~ trobares Faurie, l'amic de Louis Chappier. Jove, gros, exuberant, Faurie cridava i t'abraçava com un esperitat:

— *Mais, c'est monsieur Capdevila! Ce cher monsieur Capdevila!*

La gent que passava us esguardava amb estranyesa.

L Fancie no era el que se'n diu un home el·legant — els francesos rarament en són — però anava ~~ben~~ vestidot i duia dues o tres cintetes de colors al trau de la solapa. Com gairebé tothom, a França. Mai no has vist cap francès sense condecoracions. Les lluixen a l'americana i a l'abric per a que tothom les vegi. Sospites que n'hi ha que adhuc se les posen al pijama. Sospites que si els privaven d'aquesta mania de dur betes de colors al trau de l'americana, els francesos es moririen com mosques. A França l'originalitat, és a dir: la distinció en el sentit etimològic del mot, deu consistir en no dur betes al trau.